

GIYA SA ORTOGRAPIYANG SINUGBUÁNONG BINISAYÂ (SEBWÁNO)

Gabay sa Ortograpiyang
Sinugbuánong Binisayâ
(Sebwáno)

GABAY SA ORTOGRAPIYANG SINUGBUÁNONG BINISAYÂ (SEBWÁNO)

Karapatang-sipi © 2022 Joanne Marisse P. Tan, DALC; Lita A. Bacalla, DALC, PhD; Bea Martinez-Lastimosa, PhD; Christian Ray C. Licen, PhD; Rhodora G. Magan, DALC; at ng Komisyon sa Wikang Filipino.

Disenyo ng aklat ni Kimberly De Jesus

RESERBADO ANG LAHAT NG KARAPATAN. Walang bahagi ng librong ito ang maaaring sipiin o gamitin nang walang nakasulat na pahintulot mula sa may-akda at tagapaglathala.

Catalog-in-publication data

Rekomendadong lahok:

Tan, Joanne Marisse P.

Giya sa ortograpiyang Sinugbuanong Binisaya (Sebwáno)
= Gabay sa ortograpiyang Sinugbuanong Binisaya (Sebwáno) /
Joanne Marisse P. Tan, Lita A. Bacalla, Bea Martinez-Lastimosa,
Christian Ray C. Licen, Rhodora G. Magan.—Manila :
Komisyon ng Wikang Filipino,[2022],c 2022.
pages ; cm

ISBN 978-621-450-278-3 (pb/bp)

ISBN 978-621-450-279-0 (pdf)

1. Sebwáno language—Orthography and spelling.
2. Sebwáno language—Study and teaching. I. Bacalla, Lita A. II. Lastimosa, Bea Martinez- III. Licen, Christian Ray C. IV. Magan, Rhodora G. V.Title.

499.212813

PL5649

2022

P220220141

Inilathala ng

KOMISYON SA WIKANG FILIPINO
Gusali Watson, 1610 Kalye JP Laurel
1005 San Miguel, Maynila
Tel. (02) 8996 0670
Email: komfil.gov.ph
Website: www.kwf.gov.ph

NILALAMAN

Nilalaman

- 6** **PANIMULANG MENSAHE**
Panimulang Mensahe
- 12** **GRAPEMA**
Grafema
- 18** **SILABA UG LITPUNGANAY**
Pantig at Palapantigan
- 22** **ESPELING SA PAGLITOK**
Pagbaybay na Pasalita
- 26** **ESPELING SA PAGSULAT**
Pagbaybay na Pasulat
- 38** **SIKPAT**
Kambal-Patinig
- 48** **ANG DIGRAPO NGA NG**
Ang Digrapopng NG
- 50** **PAGGÁMIT UG MGA PATINGOG**
Gámit ng mga Patinig

56

**MGA MORPONEMIKONG KAUSABAN SA
PAGLANGGIKIT**

Mga Pagbabagong Morponemiko
sa Paglalapì

60

PAHIMUG-AT

Ang Tuldik

64

HUSTONG PAGAMITAN SA GIYON

Wastong Gamit ng mga Gitling

68

**KANUS-A GAMITON ANG “BISAYA,”
UG “BINISAYA”**

Kailan “Bisaya,” at kailan “Binisaya”

70

**KANUS-A GAMITON ANG “ASA,” “DIIN,”
UG “HAIN”**

Kailan gagamitin ang “asa,” “diin,”
at “hain”

74

KANUS-A GAMITON ANG “MGA” UG ANG “NGA”

Kailan gagamitin ang “mga”
at ang “nga”

78

KANUS-A “UG” UG KANUS-A “OG”

Kailan “ug” at kailan “og”

80

KANUS-A “KUN” UG KANUS-A “KON”

Kailan “kun” at kailan “kon”

PANIMULANG MENSAHE

Nahimo niining *Ortograpiyang Sinugbuanong Binisayâ* (Sebwáno) sa tabang sa una ug batikan nga iskolar nga si Dr. Joanne Marisse Tan. Daku kaayo ang iyang nasalmot niing proyekto labi na sa pagpatin-aw sa paglitok sa mga titik sa atong pinulongan. Nahimo usab nga makahulogan ang pagtuki sa mga estilo sa pagsulti nga iyang giambit kay kinahanglanon nga mahibaloan kini sa mga tigsulti og Sinugbuánong Binisayâ.

Gitabangan usab siya sa nagkalain-laing direktor sa mga Sentro ng Wika at Kultura dinhi sa Sugbo—si Dr. Bea Martinez-Lastimosa (University of San Carlos), si Dr. Lita Bacalla (OIC, Cebu Normal University) ug si Dr. Christian Ray Licen (Cebu Technological University), nga nagpuno sa ilang mga kaalam ug naghubad sa mga sinulat aron matibuok kining ortograpiya. Nisalmot usab si Dr. Rhodora Magan niining buhat.

Kinahanglan usab natong ilhon ang mga salmot nila ni Dr. Romeo Macan, Dr. Sinfonia Berdin, G. Emiliano de Catalina, Atty. Cesar Kilaton, Dr. Cristie Ann Jaca, G. John Dante nga nipresentar sa bahin ni G. Richel Dorotan, kay ilang gihimong hingpit kining ortograpiya. Nakatabang usab ang mga sinulat ni G. Edgar Godin niining proyekto. Gusto usab nako ilhon ang dakong tabang sa mga Komisyon sa Wikang Filipino nga giulohan ni Gng. Lourdes Z. Hinampas, ug sa iyang mga sakop nga sila si G. Earvin Pielago ug si G. Daniel Lorenzo Mariano.

Mahimo unta kini nga bataan ug manwal nga gamiton sa mga magsusulat, mga magtutudlo, mga iskolar ug mga magtutuon. Mabuhi ang Sinugbuánong Binisayâ!

HOPE SABANPAN-YU

Komisyoner sa Pinulongang Sebwáno

PANIMULANG MENSAHE

Nagawa ang *Ortograpiyang Sinugbuangong Binisayâ* (Sebwáno) sa tulong ng nangungunang paham na iskolar na si Dr. Joanne Marisse Tan. Malaki ang kaniyang naiambag sa proyektong ito lalo na sa pagpapalinaw sa pagbigkas sa mga titik ng ating wika. Naging makahulugan ang pagtalakay sa mga estilo ng pagbigkas na kaniyang ibinahagi na nararapat ding matutuhan ng mga nagsasalita ng Sinugbuangong Binisayâ.

Tinulungan din siya ng mga Direktor sa mga Sentro ng Wika at Kultura dito sa Cebu—si Dr. Bea Martinez-Lastimosa (University of San Carlos), si Dr. Lita Bacalla (OIC, Cebu Normal University) at si Dr. Christian Ray Licen (Cebu Technological University), na nagdagdag ng kanilang kaalaman at nagsalin sa mga isinulat para maging buo itong ortograpiya. Sumali din sa gawaing ito si Dr. Rhodora Magan.

Nararapat nating kilalanin ang pagbabahagi nina Dr. Romeo Macan, Dr. Sinfonia Berdin, G. Emiliano de Catalina, Atty. Cesar Kilaton, Dr. Cristie Ann Jaca, G. John Dante na kumakatawan kay G. Richel Dorotan, dahil ginawa nilang ganap itong ortograpiya. Nakatulong din ang mga isinulat ni G. Edgar Godin sa proyektong ito. Nais ko ring kilalanin ang malaking tulong ng Komisyon sa Wikang Filipino na pinangungunahan ni Gng. Lourdes Z. Hinampas, at sa kaniyang mga kasamahan na sina G. Earvin Pielago at si G. Daniel Lorenzo Mariano.

Nawa'y magsisilbi itong pamantayan at manwal na gagamitin ng mga manunulat, mga guro, mga iskolar at mga mag-aaral. Mabuhay ang Sinugbuangong Binisayâ!

HOPE SABANPAN-YU

Komisyoner ng Wikang Sebwáno

GIYA SA ORTOGRAPIYA NG SINUGBUÁNONG BINISAYÂ (SEBWÁNO)

Pasiuna

Ang ortograpiya sa Sinugbuánong Binisayâ (Sebwáno)¹ gidumala og mga legal nga probisyon nga "...sa mga higayon nga gikinahanglan ang paghulma og bag-ong pulong, kinahanglan kining magagikan sa mga klasiko nga mga pinulongan, sama sa Griyego ug Latin (CA No. 184, Sec. 8, 2 (1936), labi na sa mga siyentipikanhon, pangkatitikan, ug pangteknikal nga mga gamit. Buot ipasabot, ang mga langyaw nga pulong matandi sa ponetiko ug ortograpiya sa Pilipinas..." Aduna'y pipila ka mga pulong ang pinulongang Sinugbuánong Binisayâ nga direktang gihuwaman gikan sa ubang pinulongan nga aduna'y minos o walay hubad, (Godin, 2007).

Sulod niining maong ortograpiya, ang mga lagda nga gigamit alang sa pagtitik ug pagsuwat sa pinulongang Sinugbuánong Binisayâ (Sebwáno) gibase sa libro ni Edgar Godin nga giulohan og "*Estandardisasyon sa Panitik Binisaya*" (2007) ug "*Binisaya-Sinugboanon nga Batadila*" (2000) ni Atty Cesar Kilaton Jr.", sa ubang reperensiya, sa publikasyon, ug sa mga komentaryo ug sugyot sa mga ningtambong sa komperensiya nga gipahigayon kaniadtong Abril 2018 alang sa pagsukit sa ortograpiya sa pinulongang Sinugbuánong Binisayâ. Kining maong ortograpiya sa pinulongang Sebwáno usa ka produkto sa matukion nga tinguha gikan sa mga tanyag ug sugyot sa mga magsusulat sa pinulongang Sebwáno, mga maniniksik, mga magtutudlo sa DepEd, ug sa mga pribado ug pangpublikong tulunghaan sa rehiyon.

¹Usa ang Sebwáno sa mga nag-unang pinulongan sa Pilipinas. Gilitok ni sa mga grupong Sebwáno sa Cebu ug sa uban pang mga grupong etniko sa Visayas ug Mindanao. Naila pod kin inga pinulongan isip Sugbuhánon, Sugbuánon, Visayâ, Bisayâ, at Binisayâ (KWF, 2016). Sa mga lumad nga tiggamit sa pinulongan sa Cebu gitawag kini nga Sinugbuánong Binisayâ, maong kini ang lugpong nga gamiton sa kinatibuk-an niining ortograpiya.

GABAY SA ORTOGRAPIYA NG SINUGBUÁNONG BINISAYÂ (SEBWÁNO)

Panimula

Ang ortograpiya ng Sinugbuánong Binisayâ (Sebwáno)¹ ay pinatnubayan ng mga legal na probisyon na “...sa tuwing kinakailangang bumuo ng mga bagong salita, ito ay dapat magmula sa klasikal na mga wika, tulad ng Griyego at Latin (CA No. 184, Sec. 8, 2 (1936)), lalo na sa mga siyentipiko, pampanitikan at teknikal na mga kagamitan. Ibig sabihin, ang mga bagong nabuong salita ay kawangis sa ponetiko at ortograpiya ng Pilipinas...” Ang Sinugbuánong Binisayâ ay may ilang hiram na salita na tuwirang hiniram mula sa mga dayuhang wika at katutubong wika ng Pilipinas.

Ang ortograpiyang ito ay naglalaman ng mga tuntunin na ginagamit sa pagbaybay at pagsulat ng Sinugbuánong Binisayâ na ang pangunahing batayan ay ang aklat ni Edgar Godin na pinamagatang *Estandardisasyon sa Panitik Binisaya* (2007) at *Binisaya-Sinugboanon nga Batadila* (2000) ni Atty. Cesar Kilaton Jr., ibang mga lathalain tungkol Sinugbuánong Binisayâ, at mula sa mga suhestiyon at komento ng mga dumalo sa kumperensiya ng Ortograpiya ng Sinugbuánong Binisayâ noong Abril 2018. Ang aklat na ito ang unang edisyon ng ortograpiya kung kayâ bukás pa ito sa karagdagang kontribusyon mula sa iba’t ibang lingguwista at mananaliksik ng wika. Ang ortograpiyang ito sa wikang Sebwáno ay produkto sa mapanuring layunin mula sa mga tanyag at suhestiyon ng mga manunulat sa wikang Sebwáno, mga mananaliksik, mga guro mula sa DepEd at sa mga pribado at pampublikong paaralan sa rehiyon.

¹Isa ang Sebwáno sa mga pangunahing wika sa Pilipinas. Sinasalita ito ng grupong Sebwáno sa Cebu at ng iba pang pangkating etniko sa Visayas at Mindanao. Kilalá rin ang wikang ito sa tawag na Sugbuhánon, Sugbuánon, Visayâ, Bisayâ, at Binisayâ (KWF, 2016). Sa mga taal na tagapagsalita ng wika sa Cebu, tinatawag nila itong Sinugbuánong Binisayâ, kayâ ito ang terminong gagamitin sa kabuoan ng ortograpiyang ito.

Mahinungdanon ang ortograpiya sa pinulongang Sinugbuánong Binisayâ (Sebwáno) tungod ug alang sa pagtubag sa mga suliran nga giatubang sa mga magtutudlo sa MTB-MLE sama sa nagkalain-laing pagtitik sa mga pulong at pagkawala'y kausahan sa hulma nga ma'o'y naghatag ug kalibogan sa mga magtutudlo sa mga pulong na gitudlo nila sa mga tunghaan. Tumong niining maong ortograpiya nga mahatagan og estandardisasyon aron adunay hiniusa nga basehanan ang katilingban nga naglitok sa pinulongang Sinugbuánong Binisayâ.

Makita niining maong ortograpiya ang pagkabit sa mga asento o ligdang sa mga pananglit nga pulong isip giya sa pagbasa sa mga pulong sa Sinugbuánong Binisayâ nga adunay kausahan sa pagtitik apan nagkalainlain ang paglitok ug ang kahulogan aron malikayan ang kalibog.

Makabuluhan ang ortograpiya ng Sinugbuánong Binisayâ sapagkat ito ang magsisilbing tugon sa mga suliranin na kinakaharap ng mga guro sa MTB-MLE gaya ng iba-ibang pagbaybay sa mga salita at kawalan ng pagkakaisang-anyo na tila nagbubunsod ng kalituhan sa mga guro sa mga salitang itinuturo nila sa paaralan. Layunin ng ortograpiyang ito na mabigyan ng estandardisasyon ang Sinugbuánong Binisayâ upang magkaroon ng iisang batayan ang mga mamamayan na gumagamit nito.

Makikita sa ortograpiyang ito ang pagtutuldik sa mga halimbawang salita na siyang ginamit na gabay sa pagbasa sa mga salita sa Sebwáno na mayroong iisang baybay ngunit magkaiba ang bigkas at kahulugan upang maiwasan ang kalituhan.

1 | GRAPEMA

Usa sa mga angay makat-onan sa ortograpiya sa usa ka pinulongan mao ang **grapema** nga gigamit sa panulti ug panuwat nga komunikasyon. Mao kini ang mahimong giya sa pagkat-on sa ortograpiya sa usa ka pinulongan nga buot mahibaw-an. Sa ortograpiya sa pinulongang Sinugbuánong Binisayâ, makita ang gigamit nga mga titik ug di-titik.

1.1. Titik.

Sa wala pa niabot ang mga Katsila, gilangkuban na ang pinulongang Sinugbuánong Binisayâ ug tulo ka patingog lamang: ang **Aa**, **Ii**, ug **Uu**.

Napun-an kini og duha pa ka patingog nga **Ee** og **Oo** tungod sa paghulam niini gikan sa pinulongang Iningles ug uban pang hinulaman nga mga pulong gikan sa laing pinulongan. Sa pagkakaran adunay lima ka patingog ang pinulongang Sinugbuánong Binisayâ: **Aa**, **Ee**, **Ii**, **Oo**, ug **Uu** uban ang napulog lima ka mga katingog: **Bb**, **Kk**, **Dd**, **Gg**, **Hh**, **Ll**, **Mm**, **Nn**, **Ngng**, **Pp**, **Rr**, **Ss**, **Tt**, **Ww** ug **Yy**.

Ang lumad nga alpabetong Sinugbuánong Binisayâ									
Aa ey	Bb bi	Kk key	Dd di	Ee i	Gg dyi	Hh eyts	Ii ay	Ll el	Mm em
Nn en	Ng endyi	Oo o	Pp pi	Rr ar	Ss es	Tt ti	Uu yu	Ww dobolyu	Yy way

Timan-i:

Sa Sinugbuánong Binisayâ, adunay hinulamang mga pulong gikan sa mga langyaw nga pinulongan nga walay kaparehas kong hubaron kini. Sa mga higayon nga ingon niini, gamiton ang langyawng mga titik nga maoy isipon nga hinulaman nga mga titik gikan sa laing pinulongan: **Cc**, **Ff**, **Jj**, **Ññ**, **Qq**, **Vv**, **Xx**, ug **Zz**. Pero wala kiniiy labot sa kinatibuk-ang lumad nga grapema sa Sinugbuánong Binisayâ. Gamiton kining mga letra sa mga hinulaman nga pulong, mga pangpihu nga pungan, ug mga teknikal ug sayantipik nga termino.

1 | GRAFEMA

Isa sa mga unang dapat matutuhan sa pag-aaral ng ortograpiya ng isang wika ay ang mga **grafema** na ginagamit nito para sa pasalita o pasulat na komunikasyon. Ito ang magsisilbing gabay sa pagkatúto ng ortograpiya ng wikang nais matutuhan. Sa ortograpiya ng Sinugbuánong Binisayâ makikita ang mga titik at mga di-titik na ginagamit.

1.1. Titik.

Bago pa man dumating ang mga Español, ang Sinugbuánong Binisayâ ay binubuo lámang ng tatlong patinig, ang **Aa, Ii, at Uu**.

Naidagdag ang dalawa pang patinig na **Ee at Oo** dahil sa panghihiram nito mula sa wikang Ingles at mga salita mula sa iba pang wika. Sa kasalukuyan, mayroong limang patinig na ginagamit sa Sinugbuánong Binisayâ: **Aa, Ee, Ii, Oo, at Uu** kasama ang labinlimang katinig: **Bb, Kk, Dd, Gg, Hh, Ll, Mm, Nn, Ngng, Pp, Rr, Ss, Tt, Ww, at Yy**.

Ang katutubong alpabetong Sinugbuánong Binisayâ									
Aa ey	Bb bi	Kk key	Dd di	Ee i	Gg dyi	Hh eyts	Ii ay	Ll el	Mm em
Nn en	Ng endyi	Oo o	Pp pi	Rr ar	Ss es	Tt ti	Uu yu	Ww dobolyu	Yy way

Tandaan:

Sa Sinugbuánong Binisayâ ay may mga hiram na salita na mula sa dayuhang wika na walang katumbas na salin. Sa mga pagkakataong ito, gagamitin ang walong hiram na titik: **Cc, Ff, Jj, Ññ, Qq, Vv, Xx, at Zz**. Hindi maituturing na kasama ang mga titik na ito sa katutubong alpabeto ng Sinugbuánong Binisayâ, ang mga titik na ito ay ginagamit sa mga hiram na salita, mga pangngalang pantangi, at mga terminong teknikal at siyentipiko.

Mga hinulaman nga titik sa alpabetong Sinugbuánong Binisayâ							
Cc	Ff	Jj	Ññ	Qq	Vv	Xx	Zz
si	ef	Dyey	enye	kyu	vi	eks	zi

1.2. Di-titik.

Gilangkuban ang di-titik sa Sinugbuánong Binisayâ sa mga tuldik ug panulbok. Ang **tuldik o asento** mao ang giya sa paglitok sa mga pulong. Kini maoy timaan sa ligdang, gidugayon, o tumbok sa paglitok.

1.2.1. Ligdang Agudo (´) nga maoy timaan sa gidugayon o tumbok.

báhaw
bása
dápit
húlbót

1.2.2. Ligdang Hanla (˘) nga maoy timaan sa tumbok.

sigò
datù
ligò
tagò

1.2.3. Ligdang Pahagpo (^) nga timaan sad sa tumbok nga tingog sa mga pulong nga paspas ang paglitok.

basâ
bahô
hagâ

1.2.4. Ligdang Painat (ˉ) nga timaan sa painat nga paglitok sa patingog nga kasagarang gigamit sa mga pulong nga minugbo.

malala > malā
kulo > kŭ
pulong > pŭng
napulo > napŭ

Mga hiram na titik sa alpabetong Sinugbuánong Binisayâ							
Cc	Ff	Jj	Ññ	Qq	Vv	Xx	Zz
si	ef	Dyey	enye	kyu	vi	eks	zi

1.2. Di-titik.

Ang di-titik sa Sinugbuánong Binisayâ ay binubuo ng mga tuldik at mga bantas. Ang **tuldik o asento** ay gabay sa paraan ng pagbigkas ng salita. Sumisimbolo ito sa impit, haba, o diin ng pagbigkas.

1.2.1. Pahilís (´) na sumisimbolo sa diin at/o haba.

bâhaw ‘tiráng kanin’
bâsa ‘bâsa’
dâpit ‘mag-imbita’
hûlbot ‘hilahin’

1.2.2. Paiwà (˘) na sumisimbolo sa impit na tunog.

sigò ‘kasiya’
datù ‘mayaman’
ligò ‘ligò’
tagò ‘tagò’

1.2.3. Pakupyâ (^) na sumisimbolo rin sa impit na tunog ng mga salitang binibigkas nang maragsa.

basâ ‘basâ’
bahô ‘masamang amoy’
hagâ ‘pagòd na pagòd’

1.2.4. Pahabang asento (ˉ) na sumisimbolo sa mahabang bigkas sa patinig na kadalasang ginagamit sa mga salitang pinaikli.

malala > malā ‘sobra’
kulo > kû ‘baluktot’
pulong > pūng ‘salita’
napulo > napû ‘sampu’

Ang mga **panulbok** ang nagtugyan sa mga lang-at ug huni sa pakigpulong tali sa mga letra ug litpong, tali sa mga pulong ug mga pulongan, ug tali sa mga hugpulong. Kasagarang gigamit nga mga panulbok mao ang: kuma (,), tuldok (.), marka sukna (?), punto tuwaw (!), punto-kuma (;), kulon (:), apostrupo ('), og giyon (-).

Timan-i:

Gamiton lamang ang mga ligdang o asento sa Sinugbuánong Binisayâ isip tamdanan sa paglitok sa mga pulong. Dili kini angay gamiton sa pagsuwat.

Ang **bantas** ay kumakatawan sa mga patlang at himig ng pagsasalita sa pagitan ng mga titik at pantig, sa pagitan ng mga salita at mga parirala, at sa pagitan ng mga pangungusap. Ang mga karaniwang bantas na ginagamit ay kuwít (,), tuldók (.), pananóng (?), padamdâm (!), tuldók-kuwít (;), tutuldók (:), kudlít ('), at gitlíng (-).

Tandaan:

Gagamitin lamang ang mga tuldik o asento sa Sinugbuánong Binisayâ upang maging gabay sa pagbigkas ng mga salita. Hindi ito gagamitin sa pagsulat.

2 | SILABA UG LITPUNGANAY

Ang pagsilaba usa ka proseso o pamaagi sa pagporma sa mga pulong sigun sa litpunganay. Usa pod kini ka pamaagi sa pagtunga sa mga pulong ngadto sa mas gagmay nga yunit sa tingog aron mas mapasayon ang pagtuki niini. Naay duha ka klase nga silaba sa pinulongang Sinugbuánong Binisayâ, ang monophthong (usa ka patingog nga gihubit isip usa ka silaba) ug diphthong (kombinasyon sa duha ka patingog nga gihubit isip usa ka silaba).

Hanaysay sa Litpung	Pananglitan
P	a•lay
KP	lu•kot
PK	un•tâ
KPK	mum•ho
KKP	pla•ming•ko

2.1. Patingog (P)

Adunay mga silaba nga gilangkuban og usa ka patingog lamang.

a•bog a•lom

bun•i i•bot

a•li•ma bag•o

2.2. Katingog ug Patingog (KP)

Ang hanaysay sa silaba niini kay gilangkuban og nagsunod nga katingog ug patingog.

ba•lay da•lan

gu•bot li•gòy

ha•mis la•mi•an

2.3. Patingog ug Katingog (PK)

Ang hanaysay sa silaba nga gigambalay og nagsunod nga patingog ug katingog.

ag•hat ap•yo•gon

al•sa bug•at

2 | PANTIG AT PALAPANTIGAN

Ang pagpapantig naman ay isang proseso o metodo sa pagbuo ng mga salita ayon sa palapantigan. Isa rin itong paraan ng paghahati ng isang salita sa mga mas maliliit na yunit ng tunog upang mas mapadali ang pagsusuri sa mga ito. Sa Sinugbuánong Binisayâ, ito ay monophthong (tunog ng isang patinig na matutukoy bilang isang pantig) at diphthong (masalimuot na pasalitang tunog o dulas mula sa isang patinig tungo sa isa pang patinig na nasa iisang pantig).

Kayarian	Halimbawang Salita
P	a•lay
KP	lu•kot
PK	un•tá
KPK	mum•ho
KKP	pla•ming•ko

2.1. Patinig (P)

Mayroong mga pantig na binubuo ng isang patinig lámang.

a•bog ‘alibabok’ a•lom ‘nunal’
bun•i ‘buni’ i•bot ‘tanggal’
a•li•ma ‘alaga’ bag•o ‘bago’

2.2. Katinig at Patinig (KP)

Ang kayarian ng pantig na ito ay binubuo ng magkasunod na katinig at patinig.

ba•lay ‘bahay’ da•lan ‘daan’
gu•bot ‘gulo’ li•gòy ‘malikot’
ha•mis ‘makinis’ la•mi•an ‘masarap’

2.3. Patinig at Katinig (PK)

Ang kayarian ng pantig na binubuo ng magkasunod na patinig at katinig.

ag•hat ap•yo•gon
al•sa bug•at

2.4. Katingog, Patingog, ug Katingog (KPK)

Ang hanaysay sa silaba niini kay gigambalay og nagsunod nga katingog, patingog, ug katingog.

ba•lik ‘ulit’

kut•lò ‘pitas’

la•maw ‘tirang pagkain’

dug•mok ‘durog’

2.5. Katingog, Katingog ug Patingog (KKP)

Ang hanaysay sa silaba niini kay gilangkuban og nagsunod nga katingog, katingog ug patingog.

pla•ming•ko ‘plamingko

mar•tsa ‘martsa’

tra•ba•ho ‘trabaho’

ma•tri•ku•la ‘matrikula’

2.4. Katinig, Patinig, at Katinig (KPK)

Ang kayarian ng pantig na ito sa ay binubuo ng magkakasunód na katinig, patinig, at katinig.

ba•lik ‘ulit’

kut•lò ‘pitas’

la•maw ‘tirang pagkain’

dug•mok ‘durog’

2.5. Katinig, Katinig, at Patinig (KKP)

Ang kayarian ng pantig na ito sa ay binubuo ng magkakasunód na katinig, katinig, at patinig.

pla•ming•ko ‘plamingko’

mar•tsa ‘martsa’

tra•ba•ho ‘trabaho’

ma•tri•ku•la ‘matrikula’

3 | ESPELING SA PAGLITOK

Ang mga letra nga naglangkob sa usa ka pulong, silaba, sinugpong, minubo, inisyal, simbolo sa siyensiya, ug uban pa kay tagsa-tagsaon paglitok sa saktong han-ay.

3.1. Silaba

Pagsuwat	Paglitok
ug	yu-dyi
pag	pi-ey-dyi
mag	em-ey-dyi
lang	el-ey-endyi

3.2. Pulong

Pagsuwat	Paglitok
bata	bi-ey-ti-ey
pulong	pi-yu-el-o-endyi
Sotto	kapital es-o-ti-ti-o
kuwarta	key-yu-dobolyu-ey-ar-ti-o

3.3. Sinugpong¹

VECO (Visayas Electric Company)	kapital vi- kapital i-kapital si- kapital o
CAR (Cordillera Administrative Region)	kapital si-kapital ey-kapital ar
ASEAN (Association of Southeast Asian Nations)	kapital ey-kapital es-kapital i- kapital ey-kapital en
AIDS (Acquired Immune Deficiency Syndrome)	kapital ey-kapital ay-kapital di-kapital es
EDSA (Epifanio de los Santos Avenue)	kapital i-kapital di-kapital es- kapital ey
PAGASA (Philippine Atmospheric, Geophysical, and Astronomical Services Administration)	kapital pi-kapital ey-kapital dyi-kapital ey- kapital es- kapital ey
Pag-IBIG (Pagtutulungan: Ikaw, Bangko, Industriya, at Gobyerno)	kapital pi-ey-dyi-gitling-kapital ay-kapital bi-kapital ay-kapital dyi

3 | PAGBAYBAY NA PASALITA

Isa-isang binibigkas sa maayos na pagkakasunod-sunod ang mga letrang bumubuo sa isang salita, pantig, akronim, daglat, inisyals, simbolong pag-agham, atbp.

3.1. Pantig

Pagsulat	Pagbigkas
ug	yu-dyi
pag	pi-ey-dyi
mag	em-ey-dyi
lang	el-ey-endyi

3.2. Salita

Pagsulat	Pagbigkas
bata	bi-ey-ti-ey
pulong	pi-yu-el-o-endyi
Sotto	kapital es-o-ti-ti-o
kuwarta	key-yu-dobolyu-ey-ar-ti-o

3.3. Akronim

VECO (Visayas Electric Company)	kapital vi- kapital i-kapital si- kapital o
CAR (Cordillera Administrative Region)	kapital si-kapital ey-kapital ar
ASEAN (Association of Southeast Asian Nations)	kapital ey-kapital es-kapital i- kapital ey-kapital en
AIDS (Acquired Immune Deficiency Syndrome)	kapital ey-kapital ay-kapital di-kapital es
EDSA (Epifanio de los Santos Avenue)	kapital i-kapital di-kapital es- kapital ey
PAGASA (Philippine Atmospheric, Geophysical, and Astronomical Services Administration)	kapital pi-kapital ey-kapital dyi-kapital ey- kapital es- kapital ey
Pag-IBIG (Pagtutulungan: Ikaw, Bangko, Industriya, at Gobyerno)	kapital pi-ey-dyi-gitling-kapital ay-kapital bi-kapital ay-kapital dyi

3.4. Minubo

Gn. (Gining)	kapital dyi-en-tuldok
G. (Ginoo)	kapital dyi-tuldok
Gng. (Ginang)	kapital dyi-en-dyi-tuldok
ubp (ug uban pa)	yu-bi-pi

3.5. Inisyals

3.5.1. Mga Tawo/Butang

VS (Vicente Sotto)	kapital vi-kapital es
RBM (Resil B. Mojares)	kapital ar- kapital bi- kapital em
CPU (Central Processing Unit)	kapital si- kapital pi- kapital yu
DOA (Dead on Arrival)	kapital di- kapital o- kapital ey

3.5.2. Mga Organisasyon/ Institusyon/ Dapit

KKK (Kataas-taasang Kagalang-galangang Katipunan)	kapital key-kapital key-kapital key
BSP (Bangko Sentral ng Pilipinas)	kapital bi-kapital es-kapital pi
KWF (Komisyon sa Wikang Filipino)	kapital key-kapital dobolyu-kapital ef
USC (Unibersidad ng San Carlos)	kapital yu-kapital es-kapital si
MSU (Mindanao State University)	kapital em-kapital es-kapital yu
LRT (Light Railway Transit)	kapital el-kapital ar-kapital ti

3.6. Simbolong Pangsiyensiya/Pangmatematika

Fe (iron)	kapital ef-i
lb. (pound)	el-bi-tuldok
kg. (kilogram)	key-dyi-tuldok
H2O (water)	kapital etys-tu-kapital o
NaCl (sodium)	kapital en-ey-kapital si-el

3.4. Daglat

Gn. (Gining)	kapital dyi-en-tuldok
G. (Ginoo)	kapital dyi-tuldok
Gng. (Ginang)	kapital dyi-en-dyi-tuldok
ubp (ug uban pa)	yu-bi-pi

3.5. Inisyals

3.5.1. Mga Tao/Bagay

VS (Vicente Sotto)	kapital vi-kapital es
RBM (Resil B. Mojares)	kapital ar- kapital bi- kapital em
CPU (Central Processing Unit)	kapital si- kapital pi- kapital yu
DOA (Dead on Arrival)	kapital di- kapital o- kapital ey

3.5.2. Mga Samahan/ Institusyon/ Pook

KKK (Kataas-taasang Kagalang-galangang Katipunan)	kapital key-kapital key-kapital key
BSP (Bangko Sentral ng Pilipinas)	kapital bi-kapital es-kapital pi
KWF (Komisyon sa Wikang Filipino)	kapital key-kapital dobolyu-kapital ef
USC (Unibersidad ng San Carlos)	kapital yu-kapital es-kapital si
MSU (Mindanao State University)	kapital em-kapital es-kapital yu
LRT (Light Railway Transit)	kapital el-kapital ar-kapital ti

3.6. Simbolong Pang-agham/Pangmatematika

Fe (iron)	kapital ef-i
lb. (pound)	el-bi-tuldok
kg. (kilogram)	key-dyi-tuldok
H2O (water)	kapital etys-tu-kapital o
NaCl (sodium)	kapital en-ey-kapital si-el

4 | ESPELING SA PAGSULAT

4.1. Kong unsa ang paglitok, mao usab ang pagsuwat.

Sa pasuwat nga pag-espeling sa Sinugbuánong Binisayâ, gisubay ang lagdang “Kong unsa ang paglitok, mao usab ang pagsuwat,” apan wa kini masunod sa tanang panahon ilabi na sa pagsuwat sa mga patingog tungod sa nagkadaiyang pamaagi sa mga Bisaya sa paglitok sa mga pulong. Tumong sa paghatag ug giya sa pasuwat nga pag-espeling ang pagpakita ug sumbanan nga espeling sa mga pulong. Kini ang mga pananglitan sa mga pulong nga nahuyon sa prinsipyong “Kong unsa ang paglitok, mao usab ang pagsuwat.”

báhaw
sigò
hagâ
dápit

4.2. Pagreispeling sa mga hinuwaman nga pulong.

Adunay hinulaman nga mga pulong nga dili malikayang magamit sa Sinugbuánong Binisayâ, ilabi na kong walay tukmang titik-por-titik (transliteration) nga hubad niini. Tungod niini, adunay reespeling ang mga hinulaman nga pulong nga gipahaum sa lumadnon nga alpabeto.

4.2.1. Mahimong B ang titik V gikan sa Katsila o Iningles

Katsila/Iningles	Sinugbuánong Binisayâ
aviva	abiba
aviso	abiso
favor	pabór
lava	laba
lavavo	lababo
vaso	baso
vampire	bampira

4 | PAGBAYBAY NA PASULAT

4.1. Kung anong bigkas, siya ring sulat.

Sa pagbaybay na pasulat sa Sinugbuánong Binisayâ, ang pangunahing tuntuning sinusunod ay ang prinsipyong “kung ano ang bigkas, siya ring sulat” ngunit hindi ito nasusunod sa lahat ng pagkakataon lalo na sa pagsulat ng mga patinig sapagkat iba-iba ang paraan ng pagbigkas ng mga Bisaya sa mga salita. Layunin ng pagbibigay ng tuntunin sa pagbaybay na pasulat ang makapagbigay ng estandardisadong baybay sa mga salita. Ang mga salita sa ibaba ay ilang halimbawa ng mga salitang na kung ano ang bigkas ay siya ring sulat.

báhaw ‘tiráng kanin’

sigò ‘kasya’

hagâ ‘pagod na pagod’

dápit ‘mag-imbita’

4.2. Pagreispel ng mga hiram na salita.

May mga hiram na salita na hindi maiiwasang gamitin sa Sinugbuánong Binisayâ, lalo na kung ito ay walang angkop na salin. Dahil dito ang mga hiram na salita ay may nabuong reispeling na mas inangkop sa katutubong alpabeto.

4.2.1. Ang letrang V mula sa Español o Ingles ay magiging B

Español/Ingles	Sinugbuánong Binisayâ
aviva	abiba
aviso	abiso
favor	pabór
lava	laba
lavavo	lababo
vaso	baso
vampire	bampira

4.2.2. Mahimong K ang titik C gikan sa pulong Katsila nga adunay tingog nga [k]

Katsila/ Iningles	Sinugbuánong Binisayâ
avanico	abaniko
articulo	artikulo
barco	barko
botica	botika
vacante	bakante
laico	layko
pico	piko

4.2.3. Mahimong KE og KI ang mga silabang QUE og QUI nga kasagarang makit-an sa mga pulong Katsila

Katsila	Sinugbuánong Binisayâ
etiqueta	etiketa
plaque	plake
querida	kerida
empaque	empake
retoque	retoke
tanque	tanke
ataque	atake
arquitectura	arkitektura
equipo	ekipo
maquina	makina
mosquitero	moskitero
quince	kinse
quincena	kinsena
requisito	rekisito

4.2.2. Ang letrang C mula sa Español o Ingles na may tunog na [k] ay magiging K

Español/Ingles	Sinugbuánong Binisayâ
avanico	abaniko
articulo	artikulo
barco	barko
botica	botika
vacante	bakante
laico	layko
pico	piko

4.2.3. 4.2.11 Ang mga pantig na QUE at QUI na madalas nakikita sa mga salitang Español ay magiging KE para sa QUE at KI para sa QUI

Español	Sinugbuánong Binisayâ
etiqueta	etiketa
plaque	plake
querida	kerida
empaque	empake
retoque	retoke
tanque	tanke
ataque	atake
arquitectura	arkitektura
equipo	ekipo
maquina	makina
mosquitero	moskitero
quince	kinse
quincena	kinsena
requisito	rekisito

4.2.4. Mahimong KS ang titik X gikan sa Katsila o Iningles

Katsila/Iningles	Sinugbuánong Binisayâ
exacto	eksakto
examine	eksamin
exception	eksepsiyon
excursion	ekskursiyon
oxigena	oksihena
sexto	seksto

4.2.5. Mahimong DY ang titik J sa mga hinulamang pulong Iningles

Iningles	Sinugbuánong Binisayâ
jacket	dyaket
jackpot	dyakpot
jeep	dyip
jet	dyet

4.2.6. Mahimong DYI ang mga titik GY sa mga pulong Iningles

Iningles	Sinugbuánong Binisayâ
allergy	alerdyi
energy	enerdyi

4.2.7. Mahimong H ang mga titik G og J sa mga hinulamang pulong Katsila nga adunay tingog nga [h].

Katsila	Sinugbuánong Binisayâ
agencia	ahensiya
agente	ahente
digito	dihito
imagen	imahen
original	orihinal
tragedia	trahedya

4.2.4. Ang letrang X mula sa Español o Ingles ay magiging KS

Español/Ingles	Sinugbuánong Binisayâ
exacto	eksakto
examine	eksamin
exception	eksepsiyon
excursion	ekskursiyon
oxigena	oksihena
sexto	seksto

4.2.5. Ang letrang J sa mga hiram na salitang Ingles ay magiging DY

Ingles	Sinugbuánong Binisayâ
jacket	dyaket
jackpot	dyakpot
jeep	dyip
jet	dyet

4.2.6. Ang GY sa mga salitang Ingles ay magiging DYI

Ingles	Sinugbuánong Binisayâ
allergy	alergyi
energy	enerdyi

4.2.7. Ang mga letrang G at J sa mga hiram na salitang Español na mayroong tunog na [h] ay magiging H.

Español	Sinugbuánong Binisayâ
agencia	ahensiya
agente	ahente
dígito	dihito
imagen	imahen
original	orihinal
tragedia	trahedya

Katsila	Sinugbuanong Binisayâ
region	rehiyon
regimen	rehimen
aguja	aguha
bagaje	bagahê
bajo	bâho
caja	kâha
jinete	hinete
justo	husto
manejo	maneho
pasaje	pasahe

4.2.8. Aduna’y pipila ka mga pulong Katsila nga dili litukon sama sa [h], hinungdan nga kuhaon ang maong titik sa pagreespel sa Sinugbuánong Binisayâ

Katsila	Sinugbuánong Binisayâ
alhaja	alahas
habilidad	abilidad
hacienda	asyenda
horas	oras
hospital	ospital
hostia	ostiya
hotel	otel

Español	Sinugbuánong Binisayâ
region	rehiyon
regimen	rehimen
aguja	aguha
bagaje	bagahe
bajo	báho
caja	káha
jinete	hinete
justo	husto
manejo	maneho
pasaje	pasahe

4.2.8. May mga salitang Español na hindi binibigkas na [h], kayâ tatanggalin ang naturang titik sa pagreispel sa Sinugbuánong Binisayâ.

Español	Sinugbuánong Binisayâ
alhaja	alahas
habilidad	abilidad
hacienda	asyenda
Horas	oras
hospital	ospital
Hostia	ostiya
Hotel	otel

4.2.9. Mahimo nalang L ang mga titik LL nga kasagarang makit-an sa mga hinulamang pulong Iningles

Iningles	Sinugbuánong Binisayâ
alleluia	aleluya
allergy	alerdyi
basketball	basketbol
baseball	besbol

4.2.10. Mahimong LY ang mga titik LL sa mga hinulaman nga pulong Katsila

Katsila	Sinugbuánong Binisayâ
amarillo	amarilyo
apellido	apelyido
argolla	argolya
barandilla	barandilya
billar	bilyar
cuchillo	kutsilyo
empella	empelya
lamparilla	lamparilya
manzanilla	mansanilya
martillo	martilyo

4.2.9. Ang LL na kadalasang makikita sa mga hiram na salitang Ingles ay magiging L na lámang

Iningles	Sinugbuánong Binisayâ
Alleluia	aleluya
Allergy	alerdyi
basketball	basketbol
baseball	besbol

4.2.10. Ang LL naman sa mga hiram na salitang Español ay magiging LY

Español	Sinugbuánong Binisayâ
amarillo	amarilyo
apellido	apelyido
Argolla	argolya
barandilla	barandilya
Billar	bilyar
cuchillo	kutsilyo
empella	empelya
lamparilla	lamparilya
manzanilla	mansanilya
martillo	martilyo

4.2.11. Sa mga hinulaman nga pulong Katsila nga ang unang silaba kay CON ug gisundan ug silaba nga nagsugod ug F ug V, mahimong U ang O sa unang silaba, ug kong ang sunod nga silaba kay nagsugod sa F, kini mahimong P, ug kong V, kini mahimong B. Nailisan ang U sa O tungod sa nahitabong pag-ilis sa sunod nga N sa M kay kini sunod man sa P/F/.

Katsila	Sinugbuánong Binisayâ
convencion	kumbensiyon
confesar	kumpisal
convento	kumbento
conferencia	kumperensiya
confortable	kumportable

4.2.11. Sa mga hiram na salita sa Español na ang unang pantig ay CON at sinusundan ng pantig na nagsisimula sa F at V, ang O ay nagiging U sa unang pantig, at kung ang kasunod pantig ay nagsisimula sa F ito ay magiging P, at kung sa V naman ito ay magiging B. Napalitan ng U ang O kaugnay ng naganap ng pagpapalit ng kasunod na N sa M dahil sumusunod sa P/F.

Español	Sinugbuánong Binisayâ
convencion	kumbensiyon
confesar	kumpisal
convento	kumbento
conferencia	kumperensiya
confortable	kumportable

5 | SIKPAT

Ang mga patingog sa Sinugbuánong Binisayâ ay basahon:

Aa	[a]
Ee	[ɛ]
Ii	[i]
Oo	[ɔ]
Uu	[u]

Sumala ni Kilaton (2000) sa iyang libro nga *Binisaya-Sinugboanon*, ang Sinugbuánong Binisayâ walay diptonggo. Apan adunay mga lingguwista nga nagkonsiderar sa letra nga Y isip kabahin sa sikpat, busa sa Sinugbuánong Binisayâ maisip nga ang AY, EY, OY, ug UY mga sikpat, sama sa “pay**ay**”, “bale**y**”, “kah**oy**” ug “**uy**”

Daghan usab ang mga pulong nga hinulman gikan sa Kinastila nga aduna’y sikpat sama sa EA, IA, IO, UA, UE, UI. Niini na mga kaso, sal-otan kini sila og Y, ug ang sikpat nga AO ilisan ang W og O.

Ang mosunod mao ang mga lagda nga kinahanglan sundon sa pagsuwat sa sikpat:

5.1. AE, AI, AO, AU

Sa hinulaman na mga pulong nga adunay AE, ilisan og Y ang E.

Katsila	Sinugbuánong Binisayâ
aeroplano	ayroplano
aerosol	ayrosol

5 | KAMBAL-PATINIG

Ang mga patinig sa Sinugbuánong Binisayâ ay babasahing:

Aa	[a]
Ee	[ɛ]
Ii	[i]
Oo	[ɔ]
Uu	[u]

Ayon kay Kilaton (2000) sa kaniyang librong *Binisaya-Sinugboanon*, ang Sinugbuánong Binisayâ ay walang diptonggo. Gayunpaman, may mga lingguwistang nagtuturing sa Y na nauukol sa diptonggo kayâ sa Sinugbuánong Binisayâ, maituturing na ang AY, EY, OY, at UY na mga diptonggo tulad sa nga salitang pay**ay**, bale**y**, kah**oy**, at **uy**.

Marami ding mga salitang hiram mula sa Español ang nagtataglay ng mga kambal-patinig tulad ng EA, IA, IO, UA, UE, UI. Sa mga kasong ito, kadalasang sinisingitan ng titik Y ang kambal-patinig at ang kambal-patinig naman na AO ay papalitan ng W ang O.

Ang sumusunod ang mga tuntunin na kailangang sundin sa pagsulat ng kambal-patinig sa mga hiram na salita:

5.1. AE, AI, AO, AU

Sa mga salitang hiram na may AE, papalitan ng Y ang E.

Español	Sinugbuánong Binisayâ
aeroplano	ay roplano
aerosol	ay rosol

Sa hinulaman na mga pulong nga adunay AU ug AO, ilisan og W ang U ug O.

Katsila	Sinugbuánong Binisayâ
auto	awto
automatico	awtomatiko
bacalao	bakalaw
cacao	kakaw

5.2. EA, EO, EU

Sa hinulaman na mga pulong nga adunay EA, EO, EU, sal-otan og “y” tunga sa duhang letra.

Katsila	Sinugbuánong Binisayâ
beato	beyato
idea	ideya
ateo	ateyo
ideologia	ideyolohiya
eunoco	eyunuko

5.3. IA, IE, IO, IU

Sa hinulaman na mga pulong nga adunay IA, IE, IO, IU, sal-otan og Y tunga sa sikpat.

Katsila	Sinugbuánong Binisayâ
gikan sa IA padulong sa IYA	
academia	akademiya
anomalia	anomaliya
bahia	bahiya
biblia	bibliya
carenderia	karenderiya
categoria	kategoriya

Sa mga salitang hiram na may AU at AO, papalitan ng W ang U at O.

Español	Sinugbuánong Binisayâ
auto	awto
automatico	awtomatiko
bacalao	bakalaw
cacao	kakaw

5.2. EA, EO, EU

Sa mga salitang hiram na may EA, EO, EU, sisingitan ng Y sa pagitan ng kambal-patinig.

Español	Sinugbuánong Binisayâ
beato	beyato
idea	ideya
ateo	ateyo
ideología	ideyolohiya
eunoco	eyunuko

5.3. IA, IE, IO, IU

Sa mga salitang hiram na may IA, IE, IO, IU, sisingitan ng Y sa pagitan ng kambal-patinig.

Español	Sinugbuánong Binisayâ
mula sa IA tungo sa IYA	
academia	akademiya
anomalía	anomaliya
bahía	bahiya
biblia	bibliya
carendería	karenderiya
categoría	kategoriya

Katsila	Sinugbuánong Binisayâ
gikan sa IE padulong sa IYE	
abierto	abiyerto
dieta	diyeta
infierno	impiyerno
miembro	miyembro
pie	piye
pier	piyer
mientras	miyentras
siempre	siyempre
pieza	piyesa
gikan sa IO padulong sa IYO	
adios	adiyos
dios	diyos
vacio	basiyo
anuncio	anunsiyo
gikan sa IU padulong sa IYU	
ciudad	siyudad

Eksepsiyon:

a.) Kong ang sikpat sa hinulaman nga mga pulong giunhan og **S** o **C** ug naay tingog nga [**s**] subay sa lumad na Sinugbuánong Binisayâ, dili na gamiton ang **I** ug ilisan og **Y**.

Katsila	Sinugbuánong Binisayâ
amnesia	amnesya
ambicion	ambisyon
alegacion	alegasyon
iglesia	iglesya
farmaceutica	parmasiyutika

Español	Sinugbuánong Binisayâ
mula sa IE tungo sa IYE	
abierto	abiyerto
dieta	diyeta
infierno	impiyerno
miembro	miyembro
pie	piye
pier	piyer
mientras	miyentras
siempre	siyempre
pieza	piyesa
mula sa IO tungo sa IYO	
adios	adiyos
dios	diyos
vacio	basiyo
anuncio	anunsiyo
mula sa IU tungo sa IYU	
ciudad	siyudad

Eksepsiyon:

a.) Kung ang kambal-patinig sa hiram na salita ay may **S** o **C** sa unahan at may tunog na **[s]** alinsunod sa katutubong alpabetong Sinugbuánong Binisayâ, inaalang **I** at pinapalitan ng **Y**.

Español	Sinugbuánong Binisayâ
amnesia	amnesya
ambicion	ambisyon
alegacion	alegasyon
iglesia	iglesya
farmaceutica	parmasiyutika

b.) Naay langyaw nga mga pulong nga gihubad ngadto sa lumad nga dili na gamitan ug **I**, sama sa mosunod:

Katsila	Sinugbuánong Binisayâ
colonia	kolonya
comedia	komedya
elementaria	elementarya
media	medya

5.4. UA, UE, UI

5.4.A. Sa hinulaman na mga pulong nga adunay UA, UE, UI, usa ka W ang isal-ot taliwala sa sikpat.

Katsila/Iningles	Sinugbuánong Binisayâ
estatua	estatuwa
guapa	guwapa
guardia	guwardiya
quarenta	kuwarenta
cuarta	kuwarta
cuerpo	kuwerpo
fuerte	puerte
mueble	muweble
muelle	muwelya
puerta	puwerta
vuelta	buwelta
tuerca	tuwerka
suerte	suwerte
linguística	lingguwistika
buitre	buwitre
biscuit	biskuwit

b.) May mga espesyal na kaso sa mga hiram na salita na hindi na siningitan ng **l** katulad ng sumusunod:

Español	Sinugbuánong Binisayâ
colonia	kolonya
comedia	komedya
elementaria	elementarya
media	medya

5.4. UA, UE, UI

5.4.A. Sa mga salitang hiram na may UA, UE, UI, sisingitan ng **W** sa pagitan ng kambal-patinig.

Español/Ingles	Sinugbuánong Binisayâ
estatua	estatuwa
guapa	guwapa
guardia	guwardiya
quarenta	kuwarenta
cuarta	kuwarta
cuerpo	kuwerpo
fuerte	puerte
mueble	muweble
muelle	muwelya
puerta	puwerta
vuelta	buwelta
tuerca	tuwerka
suerte	suwerte
linguística	lingguwistika
buitre	buwitre
biscuit	biskuwit

5.4.B. Sa pipila ka mga kaso ang sikpat nga UE, imbes nga isalot ang W ilisan ang E sa Y. Kasagaran niini nga mga kaso kini kon ang UE anaa sa tunga sa pulong ug sa bukas nga silaba.

Katsila	Sinugbuánong Binisayâ
bueno	buyno
nueve	nuybe
Jueves	Huybes
vuelo	buylo
prueba	pruyba
escuela	eskuyla

5.5. UE sa salitang Ingles.

Adunay pipila ka mga pulong nga Ingles nga kung matapos og UE pulihan sa YU.

Katsila	Sinugbuánong Binisayâ
avenue	abenyu
barbecue	barbekyu
issue	isyu

5.4.B. May ilang kaso ang kambal-patinig na UE, sa halip na singitan ng W ay pinapalitan ang E ng Y. Kadalasan sa mga kasong ito ay kung ang UE ay nasa gitna ng salita at nasa bukas na pantig.

Español	Sinugbuánong Binisayâ
bueno	buyno
nueve	nuybe
Jueves	Huybes
vuelo	buylo
prueba	pruyba
escuela	eskuyla

5.5. UE sa salitang Ingles.

May ilang salitang Ingles na kapag nagtatapos sa UE ay papalitan ng YU.

Ingles	Sinugbuánong Binisayâ
avenue	abenyu
barbecue	barbekyu
issue	isyu

6 | ANG DIGRAPO NGA NG

Maisip ang digrapo nga duha ka nagsunod nga katingog nga gipatingog sa sulod sa usa ka silaba. Maisip ang NG nga lumad nga digrapo tungod kay makita kini sa pipila ka mga lumad nga pulong.

mingaw
ngipon
lungsod

Adunay mga pipila ka mga hinulaman nga mga pulong nga kon isuwat sa Sinugbuánong Binisayâ kay makita ang digrapong NG.

Katsila	Sinugbuánong Binisayâ
ancla	angkla
banco	bangko
blanco	blangko
gangrena	gangrena
monje	monghe
tangque	tangke

6 | ANG DIGRAPONG NG

Maituturing na digrapo ang isang tunog na isinusulat gamit ang dalawang simbolo o titik. Maituturing ang NG na katutubong digrapo dahil makikita na ito sa ilang katutubong salita.

mingaw ‘malungkot’

ngipon ‘ngipin’

lungsod ‘lungsod’

May ilang hiram na salita na kapag isinulat sa Sinugbuánong Binisayâ ay makikita ang digrapong NG.

Español	Sinugbuánong Binisayâ
ancla	angkla
banco	bangko
blanco	blangko
gangrena	gangrena
monje	monghe
tangque	tangke

7 | PAGGÁMIT UG MGA PATINGOG

Sa mosunod nga mga lagda gamiton ang lima ka patingog Aa, Ee, Ii, Oo, Uu.

7.1. Paggamit ng O at U.

Adunay mga higayon nga ang U ug O makita sa usa ka pulong. Sa ingon nga mga kaso, ang U gigamit sa una ug tunga nga silaba (kung ang pulong adunay labaw sa duha ka silaba) samtang ang O kanunay sa katapusan nga silaba sa pulong.

gún- ob 'guho'	habu há bo 'ambon'	pak ô 'pakpak'
dug ho ' su rot'	buku bu kó 'itaas ng likod'	ta ô b 'taib'
tulón 'lunok'	hugun hú gon 'wari'	huyú hoy 'simoy'
mú g-ot 'simangot'	tur ú tot 'torotot'	him ò 'gawa'
tuló 'tatlo'	hin ú on 'naman'	panimalos 'higanti'

Eksepsiyon:

Magpabilin ang mga patingog sa mga pulong hinulaman. Kon usbon ang panlitok sa pulong hinulaman, ilisan ang ang katingog base sa kasabotan nga gituki sa 4.2 samtang ang mga patingog kay magpabilin sa gigikanan nga mga silaba.

Mga pananglitan. Tan-awa ang mga patingog:

Hiram na salita	Sinugbuánong Binisayâ
filosofo	pilosopo
color	kolór
tono	tóno
abogado	abogado
police	polis
voto	bóto
virtud	birtud
espíritu	espíritu

7 | GÁMIT NG MGA PATINIG

Sa mga sumusunod na tuntunin gagamitin ang limang patinig na Aa, Ee, Ii, Oo, Uu.

7.1. Gamit ng O at U.

Mayroong mga pagkakataong ang U at O ay makikita sa isang salita. Sa mga ganitong pagkakataon, U ang gagamitin sa una at gitnang pantig (kung higit sa dalawang pantig ang salita) habang O naman ay palaging nasá huling pantig ng salita.

gún- ob 'guho'	habu h ábo 'ambon'	pak ô 'pakpak'
dug ho ' su rot'	buku u bukó 'itaas ng likod'	ta ô b 'taib'
tulón 'lunok'	hugun h úgon 'wari'	hu u yú ho y 'simoy'
mú g -ot 'simangot'	tur ú tot 'torotot'	him ô 'gawa'
tuló 'tatlo'	hin ú on 'naman'	panimalos 'higanti'

Eksepsiyon:

Mananatili ang mga patinig ng mga salitang hiram. Kapag inirereispel ang salitang hiram ang pinapalitan lamang ay ang mga katinig alinsunod sa mga naunáng tuntuning tinalakay sa 4.2 habang ang mga patinig naman ay mananatili sa mga pantig na kinabibilangan nito.

Mga halimbawa. Pansinin ang mga patinig:

Hiram na salita	Sinugbuánong Binisayâ
filosofo	pilosopo
color	kolór
tono	tóno
abogado	abogado
police	polis
voto	bôto
virtud	birtud
espíritu	espíritu

7.2. Paggamit ng I.

Ang I gamiton sa tanang lumad nga pulong gawas sa mga pulong nga **babaye, pangadye, dayeg, ug sikwate.**

**tigì
likì**

7.3. Káso sa taas nga A sa Ingles.

E o EY ang gamiton nga alili sa mga pulong nga Ingles nga painat ang litok sa A.

Iningles	Sinugbuánong Binisayâ
cake	keyk
chocolate	tsokoleyt
manager	manedyer

7.4. Káso sa Ingles nga mga pulong nga nagsugod sa S.

Ang ubang Ingles nga mga pulong nga nagsugod sa S adunay E sa atubangan.

Iningles	Sinugbuánong Binisayâ
story	estorya
stage	esteyds
standby	estambay

7.5. Mga salitang nilalagyan ng panlapi.

Alang sa mga pulong nga adunay mga iglanggikit, ang mga patingog nga nagpabilin sa mga silaba diin kini gibutang.

Salitang ugat	Panlaping idinagdag	Naunlapíang salita
himò	on	himoon
himò	n	himoan
handom	anan	handomanan
sangpot	anan	sangpotanan

7.2. Gamit ng I.

Ang I ay gagamitin sa lahat ng katutubong salita maliban sa mga salitang **babaye**, **pangadye**, **dayeg**, at **sikwate**.

tigi 'makipaglaban'
likí 'lamat'

7.3. Káso ng mahabang A sa Ingles.

Para sa mga salitang Ingles na nagtataglay ng mahabang A na nirereispel ang A ay magiging E o EY.

Ingles	Sinugbuánong Binisayâ
cake	keyk
chocolate	tsokoleyt
manager	manedyer

7.4. Káso ng mga salitang Ingles na nagsisimula sa S.

Ang ilang salitang Ingles na nagsisimula sa S ay lalagyan ng E sa unahan.

Ingles	Sinugbuánong Binisayâ
story	estorya
stage	esteyds
standby	estambay

7.5. Mga salitang nilalagyan ng panlapi.

Para sa mga salitang nilalagyan ng panlapi, mananatili ang mga patinig sa mga pantig na kanilang kinalulugaran.

Salitang ugat	Panlaping idinagdag	Naunlapiang salita
himò 'gawa'	on	himoón 'gagawin'
himò 'gawa'	n	himoan 'gagawan'
handom 'gunita'	anan	handomanan 'gunitain'
sangpot 'resulta'	anan	sangpotanan 'kalalabasan'

7.6. Ang U sa mga silaba nga gibalik-balik

Kung gidungagan og unanggikit ug gisubli-subli ang unang silaba sa gamut-pulong, magpabilin kining U.

Salitang ugat	Naunlapiang salita
tudlo	magtutudlo
sulat	magsusulat
hukom	maghuhukom

7.7. Ang U ug O sa mga pulong nga gibalikbalik.

Dili ilisan ang “u” ug “o” sa mga gamot-pulong nga gisubli-subli, nga nagpasabot og balik-balik nga lihok o sa mga butang nga susama niini, ug uban pa. Ang mga pulong nga gisubli-subli ulangon gamit ang giyon.

lukso-lukso
pula-pula
tigom-tigom
dakop-dakop
buot-buot

Ang ubang mga pulong nga gibalikbalik, pananglitan, ang taud adunay lahi nga kahulogan kon itandi sa taudtaod. Sa ingon nga mga pulong, ang U ug/o O dili mausab.

taudtaod
hunahuna
hugunhugon
bukubukò
habuhabo
lumlom
gulgol
luglog
gutgot
bukbok
pakpak

7.6. Ang U sa mga pantig na inuulit.

Kapag dinagdagan ng unlapi at inuulit ang unang pantig ng salitang ugat, mananatili ang U.

Salitang ugat	Naunlapiang salita
tudlo 'turo'	magtutudlo 'guro'
sulat 'sulat'	magsusulat 'manunulat'
hukom 'hatol'	maghuhukom 'tagahatol'

7.7. Ang U at O sa mga salitang inuulit.

Ang U at O ay hindi dapat baguhin sa mga salitang-ugat na inuulit na tumutukoy sa paulit-ulit na kilos o sa mga bagay na naaayon sa o tulad ng atbp. Ang mga salitang inuulit na ito ay ihihiwalay gamit ang gitling.

lukso-lukso 'kandirít'

pula-pula 'mamula-mula'

tigom-tigom 'pag-iipon kasama ng isang grupo'

dakop-dakop 'habulan – larong pambata'

buot-buot 'paggawa ng walang pahintulot'

May mga salita namang tila inuulit, halimbawa, ang taud ay mayroong ibang kahulugan kompara sa taudtaod. Sa mga ganitong salita, hindi rin babaguhin ang U at/o O.

taudtaod 'panahon'

hunahuna 'pag-iisip'

hugunhugon 'haka-haka'

bukubukô 'likod'

habuhabo 'ambon na may dalang hangin'

lumlom 'akay'

gulgol 'siwang'

luglog 'siwang'

gutgot 'hiwa'

bukbok 'bukbok'

pakpak 'palakpak'

8 | MGA MORPONEMIKONG KAUSABAN SA PAGLANGGIKIT

Kinaiyanhon sa lumad nga mga pinulongan sa Pilipinas nga adunay morpoponemikong kausaban sa matag higayon nga ang lintunganayng pulong idugang ang mga iglalanggikit. Ang mosunud mao ang mga lagda nga sundon sa mga morpoponemikong kausaban sa mga gamut-pulong kung dugangan og iglalanggikit.

8.1. Mahitungod sa mga pulong nga nagtapos sa D.

Alang sa mga pulong nga nagtapos sa D ug dugangan og unanggikit ka- at ulhinggikit -an, ang D mahimo kining R.

idugang nga unanggikit	Salitang Ugat	idugang nga ulhinggikit	naporma nga pulong
ka	bukid <i>png.</i>	an	kabukiran <i>png.</i>
ka	súgid <i>pnd.</i>	an	kasugiran <i>png.</i>
ka	sâyud <i>pnd.</i>	an	kasayuran <i>png.</i>

8.2. Pag-ilis sa titik /L/ o /R/ sa titik D.

Sa mga gamot-pulong, mailisan ang mga titik /l/ o /r/, sa titik /d/ kon nagtapos sa katingog.

Para sa gamut- pulong diin ang kataposang silaba sa pulong nagsugod sa R o L ug gidugangan sa taponggikit-un, ang kataposang silaba kay mahimong D ug dayon idugang ang taponggikit -un.

Gamot-pulong	Idugang ang ulhinggikit	Napormang nga pulong
walà	-un	wad-un
hurót	-un	hutdon

8 | MGA PAGBABAGONG MORPOPONEMIKO SA PAGLALAPI

Likás sa mga katutubong wika ng Pilipinas ang pagkakaroon ng pagbabagong morpoponemiko sa tuwing ang salitang ugat ay dadagdagan ng panlapi. Ang sumusunod ay mga tuntuning susundin sa mga pagbabagong morpoponemiko sa mga salitang ugat kapag dinadagdagan ng panlapi.

8.1. Hinggil sa mga salitang nagtatapós sa D.

Para sa mga salitang nagtatapos sa D at dadagdagan ng unlaping ka- at hulaping -an, ang D ay magiging R.

Unlaping idadagdag	Salitang Ugat	Hulaping idadagdag	Nabuong salita
ka	bukíd ‘bundok’ <i>png.</i>	an	kabukiran <i>png.</i> ‘kaparangan’
ka	súgid ‘aminin’ <i>pnd.</i>	an	kasugiran <i>png.</i> ‘kasaysayan’
ka	sáyud ‘alamin’ <i>pnd.</i>	an	kasayuran <i>png.</i> ‘kaalaman’

8.2. Pagpapalit tungóng D

Ang salitang-ugat na nagtatapos ng titik /l/ at /r/ ay mapapalitan ng titik /d/.

Para sa mga salitang ugat na ang huling pantig ng salita ay nagsisimula sa R o L at dadagdagan ng hulaping -un, ang huling pantig ay magiging D at saka naman idadagdag ang hulaping -un.

Salitang Ugat	Hulaping idinagdag	Nabuong salita
walà ‘wala’	-un	wad-un ‘tanggalin’
hurót ‘ubos’	-un	hutdon ‘ubusin’

8.3. Espesyal nga kaso sa mga pulong langgikitan og -an.

Kon ang kataposang silaba sa lintunganayng pulong magsugod sa D, L, o R, ug matapos sa velar nga mga tingog sama sa K, G, ug NG, ang kataposang letra sa kataposang silaba sa lintunganayng pulong ipabilin og dayon idugang ang taponggikit -an.

Gamot-pulong	Idugang ang ulhinggikit	Napormang nga pulong
pálung	-an	pagngan
halúk	-an	hagkan
turúk	-an	tugkan
purúng	-an	pugngan

8.4. Pagdugang og H sa paglanggikit sa mga pulong nga hinulaman gikan sa Kinatsila.

Ang R o L sa katapusan sa lintunganayng pulong mahimong H kon idugang ang taponggikit. Kasagaran ang mga pulong nga hinulaman gikan sa Kinatsila adunay pagdugang sa usa ka H sa paglanggikit.

Gamot-pulong	Idugang ang ulhinggikit	Napormang nga pulong
mantinil	-an	mantinihan
imbitar	-an	imbitahon

8.3. Espesyal na káso sa mga salitang lalapiang ng -an.

Kung ang huling pantig ng salita ay nagsisimula sa D, L, o R, at nagtatapos sa mga *velar* na tunog na K, G, o NG, papalitan ang D, L, o R ng G at aalisin ang huling patinig ng salitang ugat at saka ito dadagdagan ng hulaping -an.

Salitang Ugat	Hulaping idinagdag	Nabuong salita
pálung 'puksain'	-an	pagngan 'patayan'
halúk 'halik'	-an	hagkan 'halikan'
turúk 'tirik'	-an	tugkan 'matubuan'
purúng 'piring'	-an	pugngan 'takpan'

8.4. Pagdagdag ng H sa paglalapi sa mga hiram na salita mula Español.

Ang R o L sa hulihan ng salitang-ugat ay nagiging H kung ang hulapi ay idinadagdag. Kadalasan ay mga hiram na salita mula sa Español ang nagkakaroon ng pagdadagdag ng H sa paglalapi.

Salitang Ugat	Hulaping idinagdag	Nabuong salita
mantinil 'paraanan'	-an	mantinihan 'pagsawalang- bahala'
imbitar 'imbita'	-an	imbitahan 'maanyayahan'

9 | PAHIMUG-AT

Ang Sinugbuánong Binisayâ adunay upat ka matang sa pahimug-at. Ang pagsulat ug pagbasa sa Sinugbuánong Binisayâ gibase sa maong konteksto. Ang mga pahimug-at nga gigamit sa Sebwanó nga pinulongan mahimong itandi sa pahimung-at nga gigamit sa Filipino nga pinulongan sama sa (1) **hantuo** o pahilis (´) nga gigamit sa pulong nga paspas ug malumo, (2) ang **hanla** o paiwà (˘) nga gigamit sa pulong. malumo ug (3) ang **pahagsa** o pakupyâ (^) alang sa pulong pahagsa, ug (4) painat (˘) alang sa pinamubo nga mga pulong.

9.1. Pahimug-at nga hantuo (´)

Kining maong kudlit ipahandag paingon sa tuo ug ipahiluna ibabaw sa patingog (vowel) nga gihatagan og pahimug-atan sa paglitok.

bâhaw
húlbot
sugílon

bâsa
múmho
tingáli

dápít
pínggan

9.2. Pahimug-at nga hanlà (˘)

Sulatan og kudlit nga pahandag paingon sa tuo ug ipahiluna paingon sa ibabaw sa patingog nga gihumug-atan sa paglitok o glottal stop.

batò
lumàd
putòs

dapít
lusòt
sigày

gubòt
magày

9.3. Pahimug-at nga pahagsâ (^)

Kung ang tumoy sa litpong o silaba litukon nga pabundak ang paningog o glottal stop gamitan kini og pahagsa o sima nga kudlit.

basâ
lugtî

bahô
putî

bugtô
subô

hagâ
tahô

9 | ANG TULDIK

Ang Sinugbuánong Binisayâ ay may apat na uri ng **tuldík** o **asénto**. Ang pagsulat at pagbasa ng Sinugbuánong Binisayâ ay batay sa nasabing konteksto. Maihahalintulad ang mga tuldik na ginagamit sa wikang Sebwanó sa mga tuldik na ginagamit sa wikang Filipino gaya ng (1) ang tuldik **pahilís** (´) na ginagamit para sa salitang mabilis at malumay, (2) ang tuldik **paiwà** (˘) na ginagamit para sa salitang malumi, at (3) ang tuldik **pakupyâ** (^) para sa salitang maragsa, at (4) **makron** (ˉ) para sa mga salitang pinaikli.

9.1. Tuldik pahilís (´)

Ang tuldik na ito ay iguhit patagilid pakanan at ilalagay sa itaas ng patinig na bibigyang diin sa pagbigkas.

bâhaw ‘bahaw’	bâsa ‘bása’	dâpít ‘imbita’
hûlbot ‘bubuntan’	múmho ‘butil’	pínggan ‘pinggan’
sugílon ‘salaysay’	tingáli ‘marahil’	

9.2. Tuldik paiwà (˘)

Ang tuldik na ito ay iguhit na patagilid sa pakaliwa at ilalagay sa itaas na bahagi ng patinig nga bibigyang diin sa pagbigkas.

batò ‘bato’	dapít ‘lugar’	gubòt ‘guló’
lumàd ‘katutubo’	lusòt ‘lusot’	magày ‘cantala’
putòs ‘balot’	sigày ‘kabibe’	

9.3. Tuldik pakupyâ (^)

Ang tuldik na ito ay hugis palaso na ilalagay sa itaas ng patinig sa silaba na maragsa. Matatagpuan ito sa dulo ng salita.

basâ ‘basâ’	bahô ‘bahô’	bugtô ‘lagutók’	hagâ ‘pagod’
lugtî ‘litak’	putî ‘puti’	subô ‘lungkot’	tahô ‘tahô’

9.4. Painat o *prolonged accent* (¨)

Kining maong kudlit gamiton , ilabi na sa mga pulong nga minubo (abbreviation), gilaktod (contracted), o giputlong (apocoped) apan pinataas ang paglitok sama sa:

malala > malā
kulo > kū
pulong > pūng
napulo > napū

9.4. Makron o *prolonged accent* (¯)

Ang makron na tuldik ay gamitin kapag ang mga salita ay dinaglat, kinaltas o pinaikli ngunit pinahaba ang paraan ng pagbigkas gaya ng:

malala > malā ‘sobra’
kulo > kū ‘baluktot’
pulong > pūng ‘salita’
napulo > napū ‘sampu’

10 | HUSTONG PAGAMITAN SA GIYON

Ang giyon (-) usa sa mga panulbok nga kanunay gamiton sa pagsulat sa mga pulong **nga** tungod niini aduna’y kalibogan **kong** kanus-a ra kini angay gamiton. Ang pipila sa mga higayon mao ang nagsunod:

10.1. Ang lintunganay nga hulma sa giyon.

Gamiton ang giyon tali sa katingog ug patingog aron mapugngan ang kalibog ug gamiton pod kini sa mga pulong nga gigiyonan sa lintunganay niini nga hulma.

hut-ong
luy-a
mug-ot
pug-ok
tam-is

Timan-i: 1. Sa Sinugbuánong Binisayâ, aduna’y mga gamot-pulong nga lahi og kahulogan kon aduna’y giyon.

Pananglitan:

luya	luy-a
bago	bag-o
laway	law-ay
pulong	pul-ong
tâbang	tab-ang

Timan-i: 2. Sa Sinugbuánong Binisayâ, aduna usa’y mga gamot-pulong nga wala’y kahulogan kon wala’y giyon.

Pananglitan:

am-am	*amam (way kahulogan)
kal-ang	*kalang (way kahulogan)
lit-ag	*litag (way kahulogan)
sag-ob	*sagob (way kahulogan)
tul-id	*tulid (way kahulogan)

10 | WASTONG GAMIT NG MGA GITLING

Ang gitling (-) ang isa sa mga bantas na madalas gamitin sa pagsulat ng mga salita dahil dito ay nagkakaroon ng pagkalito kung kailan lámang dapat ito gamitin. Ilan sa mga pagkakataong ito ay ginagamit ay ang sumusunod:

10.1. Ang orihinal na anyo ay may gitling.

Gagamitin ang gitling sa pagitan ng katinig at patinig upang maiwasan ang pagkalito sa bigkas at kahulugan, at kung ang salita ay ginitlingan sa orihinal na anyo nito.

hut-ong ‘latag’
luy-a ‘luya’
mug-ot ‘simangot’
pug-ok ‘iklian’
tam-is ‘matamis’

Tandaan: 1. Sa Sinugbuánong Binisayâ, mayroong mga salitang ugat na naiiba ang kahulugan kapag ito ay nalalagyan ng gitling.

Halimbawa:

luya ‘pagod’	luy-a ‘luya’
bago ‘berdeng gulay’)	bag-o ‘new’
laway ‘laway’	law-ay ‘bulgar’
pulong ‘salita’	pul-ong ‘prune’
tâbang ‘tulong’	tab-ang ‘matabang’

Tandaan: 2. Sa wikang Sinugbuánong Binisayâ, mayroong mga salitang ugat na walang saysay o kahulugan kapag wala itong gitling.

Halimbawa:

am-am ‘pagpapakalma’	*amam (walang kahulugan)
kal-ang ‘pagitan’	*kalang (walang kahulugan)
lit-ag ‘patibong’	*litag (walang kahulugan)
sag-ob ‘kumuha ng tubig’	*sagob (walang kahulugan)
tul-id ‘tuwid’	*tulid (walang kahulugan)

10.2. Gisubli nga Gamot-pulong

Gamiton ang giyon sa gisubli nga gamot-pulong kong kini adunay kahulogan nga lahi sa lintunganay nga kahulogan sa pulong nga gigamit o gibalik-balik nga lihok.

lainlain ‘magkakaiba’ **gilain-lain** ‘inilaan’

Tandaan:

1. Sa mga higayon nga gigamit ang parehong pagbungat sa mga patingog nga “u” ug “o” sa mga pulong nga gisubli o gabalik-balik nga lihok, ngalan sa tanom, insekto o mananap, pagsunod sa lihok o butang, o mga pulong nga nisunod sa lagda 10.1 ug 10.2, ang giyon dili na kinahanglang gamiton.

buotbuot
duwaduwa
dakupdakop
luksolukso
pungkopungko
tuyoktuyok

2. Aduna’y mga higayon nga isal-ot ang giyon kung gitangtang ang patingog sa tumoy sa gamot-pulong tungod sa paglanggikit.

asawa → pangasawaonon → pangasaw(a)/-/ onon =
pangasaw-onon
kabayô → kabayoan → kabay(o)/-/an = **kabay-an**
guol → kaguolanan → kagu(o)l/-/anan = **kagul-anan**
pilô → piloa – pil(o)/-/a = **pil-a**

3. Sa pagpamubô sa mga pulong, dili angay tapoton ang duha ka pulong ilabi na kong giunahan kini sa pungway sama sa baboy ihalas, manok Bisaya, utan Bisaya ug uban pa. Kinahanglan kining giyonan:

baboy-ihalas
manok-Bisayâ
utan-Bisayâ

10.2. Inuulit na Salita.

Mahalaga ring gamitin ang gitling sa pagitan ng dalawang inuulit na salita kung ito ay nagsasaad ng ibang kahulugan sa orihinal na kahulugan ng salitang ginamit o pag-uulit ng kilos.

lainlain ‘magkakaiba’ **gilain-lain** ‘inilaan’

Tandaan:

1. Sa mga pagkakataong ginagamit ang parehong pagkakasunod ng mga patinig na “u” at “o” sa mga salitang inuulit o nauulit ang kilos, pangalan ng halaman, insekto o hayop, panggagaya ng kilos o bagay, o mga salitang sumusunod sa tuntunin 10.1 at 10.2, ang gitling ay hindi kailangang gamitin.

buotbuot ‘paggawa nang walang pahintulot’
duwaduwa ‘laro-laro’
dakupdakop ‘habulan’
luksolukso ‘kandirit’
pungkopungko ‘kainan sa kalye o yumuyuko’
tuyoktuyok ‘ikot-ikot’

2. May mga pagkakataong isisingit ang gitling kung ang huling patinig sa salitang-ugat ay tinanggal pagkatapos ng paglalapi.

asawa ‘babaeng asawa’ → pangasawaonon → pangasaw(a)/-/ onon = **pangasaw-onon** ‘papakasalan’
kabayò ‘kabayo’ → kabayoan → kabay(o)/-/an = **kabay-an** ‘quadra’
guol ‘lungkot’ → kaguolanan → kagu(o)l/-/anan = **kagul-anan** ‘kalungkutan’
pilô ‘tupi’ → piloa → pil(o)/-/a = **pil-a** ‘itupi’

3. Sa pagpaikli ng mga salita, ang pangngalan ay hindi dapat dinidikit lalo na kung nauunahan ito ng pang-uri tulad ng baboy-ihalas, manok-Bisaya, utan-Bisaya at iba pa. Ito ay dapat na ginigitlingan:

baboy-ihalas ‘baboy-ramo’
manok-Bisayâ ‘native na manok’
utan-Bisayâ ‘uri ng pagluluto ng gulay ng mga Bisaya’

11 | KANUS-A GAMITON ANG “BISAYÂ” UG “BINISAYÂ”

Kasagaran masaypan paggamit ang pulong nga Bisaya ug Binisaya. Aron maklaro kining mga kalibog, ang mga lagda sa paggamit sa duha ka termino mao ang mosunod:

11.1. Ang Paggamit sa “Bisayâ”

Bisaya – *pungan* – usa ka tawo kun lumad nga lumulupyo sa Visayas; mga tawo nga lumulupyo sa mga isla sa Kabisay-an; o mga tawo nga nahimugso sa Visayas diin ang mga ginikanan aduna’y parehong dugong Bisayâ.

Pananglitan:

Siya usa ka **Bisayâ**.

11.2. Mga Paggamit sa “Binisayâ”

Binisaya – *pungan* – pinulongan o lingguwahe sa katawhan nga lumad sa Kabisay-an; 2. *pungway* – nagpasabot og mga butang nga may kalambigitan sa mga Bisaya sama sa lihok, batasan, proseso, o mga paagi, ug uban pa.

Pananglitan:

manok-**binisayâ**

11 | KAILAN “BISAYA” AT KAILAN “BINISAYA”

Madalas na nagkakamali at nagkakaroon ng kalituhan sa paggamit ng salitang Bisaya at Binisaya. Upang málíngaw ang mga kalituhang ito, ang mga tuntunin sa paggamit ng dalawang termino ay ang sumusunod:

11.1. Mga Gamit ng “Bisaya”

Bisaya – *pangngalan*. táong lumad na nakatira sa Visayas; mga táong nakatira sa mga isla sa Visayas; o mga táong ipinanganak sa Visayas kung saan ang mga magulang ay parehong may dugong Bisaya.

Halimbawa:

Siya usa ka **Bisayâ**. ‘Siya ay isang **Bisayâ**.’

11.2. Mga Gamit ng “Binisaya”

Binisaya – *pangngalan*. wika o lengguwahe ng mga táong nakatira sa Visayas; 2. *pang-uri*. tumutukoy sa mga bagay na may kinalaman sa mga Bisaya, gaya ng kilos, gawi, proseso, o pamamaraan atbp.

Halimbawa:

manok-**binisayâ** ‘native na manok’

12 | KANUS-A GAMITON ANG “ASA,” “DIIN,” UG “HAIN”

Ang “asa,” “hain,” ug “diin” mga pulong nga pungwayon diin dili kaayo husto ang pagkagamit niini karon. Tingali usa kini sa mga kasagarang sinultihan nga gigamit natong mga Bisayâ sa atong lumad nga pinulongan. Sa pinulongang Inenglis ug Filipino, aduna lamay usa ka paagi paggamit sa mga pulong “asa”, “hain”, ug “diin”: “*where*” kini sa Ingles ug “*saan*” kini sa Filipino.

12.1. Ang Paggamit sa “Asa”

Ang “asa” (*where to*) nagpadayag og umaabot nga kalihokan (*event*) ug ang lokasyon layo sa nagsulti. Gigamit usab kini nga timailhan sa usa ka dapit.

Pananglitan:

Asa man diay mo mangadto?

Asa mo manuroy?

Asa sila mangitag ikabayad?

Mabantayan nga ang gihatag nga mga pananglitan nagpahayag nga mahitabo pa kini.

12.2. Ang Paggamit sa “Diin”

Nagpasabot ang “diin” sa mga panghitabo nga nahuman na o lihok nga nahuman na.

Panaglitan:

Diin ka man gikan?

Diin man mo nangadto?

Diin man ka nipalit sa imong sapatos?

12 | MGA GAMIT NG “ASA,” “DIIN,” AT “HAIN”

Ang ‘asa,’ ‘hain,’ at diin’ ay mga salitang nauukol sa pang-abay na panlunan na hindi na masyadong nagagamit nang wasto sa kasalukuyan. Marahil isa ito sa mga karaniwang salita na ginagamit nating mga Bisaya sa ating katutubong wika. Sa wikang Ingles at Filipino may-iisang gamit lamang ang salitang ‘asa,’ ‘hain’ at ‘diin,’ ito ang ‘where’ sa Ingles at ‘saan’ sa Filipino.

12.1. Mga Gamit ng “Asa”

Ang ‘asa’ (where to) ay nagpapahayag ng sasapit na pangyayari at ang lugar ay malayo sa nagsasasalita. Ginagamit din ito sa pagpapahiwatig sa lugar.

Mga halimbawa:

Asa man diay mo mangadto? ‘Saan kayo pupunta?’

Asa mo manuroy? ‘Saan kayo mamamasyal?’

Asa sila mangitag ikabayad? ‘San sila maghahanap ng pambayad?’

Mapapansin sa mga isinaad na halimbawa na ang pangyayari ay magaganap pa lámang at hindi pa ito nangyayari.

12.2. Mga Gamit ng “Diin”

Ang ‘diin’ ay tumutukoy sa pangyayaring natapos na o kilos na nangyari na.

Mga halimbawa:

Diin ka man gikan? ‘Saan ka galing?’

Diin man mo nangadto? ‘Saan kayo pumunta?’

Diin man ka nipalit sa imong sapatos? ‘Saan kayo bumili ng iyong sapatos?’

12.3. Ang Paggamit sa “Hain”

Nagpasabot ang “hain” sa mga nahitabo karon.

Pananglitan:

Hain man ka nagtrabaho?

Hain mo nagpuyo?

Hain nimo gitugway ang kabaw?

12.3. Mga Gamit ng “Hain”

Ang ‘hain’ ay tumutukoy sa kasalukuyan o nagaganap pa na pangyayari.

Mga halimbawa:

Hain man ka nagtrabaho? ‘Saan ka naman nagtatrabaho?’

Hain mo nagpuyo? ‘Saan kayo nakatira?’

Hain nimo gitugway ang kabaw? ‘Saan mo tinali ang kalabaw?’

13 | KANUS-A GAMITON

ANG ‘MGA’ UG ANG ‘NGA’

Usa sa kasagaran nga malibugan kaya ng paggamit sa mga pulong nga “**mga**” at “**nga**”. Ang mga nagsunod kaya ng mga pagmando nga angay hinumdu3uu261f2]u]4man kung kanus-a gamiton ang mga nailhang mga pulong

13.1. Ang Paggamit sa “Mga”

Gamiton kung himuon’g plural ang mga pulong.

Pananglitan:

lalaki – **mga** lalaki

babaye – **mga** babaye

13.2. Ang Paggamit sa “Nga”

Ang “nga” ang isal-ot sa magsunod nga adhetibo ug pungan.

Pananglitan:

Langit nga mahayag

Pipila ka mga kaso sa paggamit sa “nga”

13.2.1. Kong ang pulong pungway ug/o pungan nagtapos og patingog o malapatingog taktakon ang “A” sa “NGA” ug busa mahimong “NG”, ug isumpay kini sa pungan o pungway:

Pananglitan:

yutà **nga** natawhan – yutang natawhan

manok **nga** bisaya – manok bisaya

13.2.2. Kong ang pungway nag-una sa pungan ug nagtapos kini sa katingog nga “n”, pun-an lamang kini og “g” ug taktakon ang “nga”.

Pananglitan:

tulisan **nga** prayle – tulisang prayle

Amerikanhon **nga** hubog – Amerikanong hubog

13 | KAILAN GAGAMITIN

ANG ‘MGA’ AT KAILAN ‘NGA’

Ilan sa mga malimit nagkakaroon ng pagkalito sa paggamit ay mga salitang ‘**mga**’ at ‘**nga**’. Ang sumusunod ay mga tuntunin na dapat tandaan kung kailan gagamitin ang mga natukoy na salita:

13.1. Mga Gamit ng “Mga”

Gagamitin kung gagawing pangmaramihan ng mga salita.

Mga halimbawa:

lalaki – **mga** lalaki ‘mga lalaki’

babaye – **mga** babaye ‘mga babae’

13.2. Mga Gamit ng “Nga”

Ang ‘nga’ ang isinisingit sa magkasunod na pang-uri at pangngalan.

Halimbawa:

langit **nga** mahayag ‘malinaw na langit’

Ilang mga káso sa paggamit ng “nga”

13.2.1. Kung ang pang-uri at pangngalan ay nagtatapos sa patinig o malapatinig ay didikitan na lámang ito ng /-ng/ at ikakabit sa pang-uri.

Halimbawa:

yutà **nga** natawhan – yutang natawhan ‘lupang sinilangan’

manok **nga** bisaya – manok bisaya ‘native na manok’

13.2.2. Kung ang pang-uri ay naúna sa pangngalan at nagtatapos ito sa katinig na /n/, dadagdagan lámang ito ng /g/.

Halimbawa:

tulisan **nga** prayle – tulisang prayle ‘magnanakaw na prayle’

Amerikanhon **nga** hubog – Amerikanong hubog ‘lasing na Amerikano’

13.2.3. Kong ang pungway nga nag-una sa pungan nagtapos sa “ng” ug “m”, dili na litukon o iapil ang “nga”.

Pananglitan:

Iring nga sungkaban – iring sungkaban
Alibangbang nga maputi – alibangbang maputi
Matahum nga dalaga – matahum dalaga
Dalam nga Pilipinhon – Dalam Pilipinhon

13.2.4. Kong ang NGA usa ka pulingan sama sa pinulongang Kinatsila nga “QUE”¹

Pananglitan:

El Fraile **que** roba – Ang Prayle **nga** mangawat.

13.2.3. Kung ang pang-uri na naúna sa pangngalan ay nagtatapos sa /-ng/ at /-m/, hindi na bibigkasin o isasama ang bahaging “nga.”

Halimbawa:

iring nga sungkaban – iring sungkaban ‘matakaw na pusa’
alibangbang nga maputi – alibangbang maputi
‘paruparong maputi’
matahum nga dalaga – matahum dalaga ‘magandang-dilag’
dalam nga Pilipinhon – dalam Pilipinhon ‘dalagang Pilipina’

13.2.4. Kung ang bahaging “nga” ay isang panghalip tulad ng sa wikang Español na “QUE”

Halimbawa:

El Fraile **que** roba - isasalin bilang - Ang Prayle **nga** mangawat ‘Ang prayleng magnanakaw’

14 | KANUS-A ANG “UG” UG KANUS-A ANG “OG”

14.1. Ang Paggamit sa “Og”

Ang “og” usa ka panumbok; gamiton kini nga panugtong nga ipahimutang taliwa sa pungway ug sa pungan kon ang naulahi nagtumbok mahitungod sa bahin sa lawas, kinaiya, batasan ug pagkatawo, mga mananap, o mga butang.

Pananglitan:

“batî **og** batasan” nahimong “batig-batasan” kun sa minubo.

Gamiton usab ang ‘og’ isip di-katino nga panumbok, tugbang sa Iningles nga “a” o “an”.

Pananglitan:

Si Maria usa ka dalaga ug naghawat pa **og** pamanhonon.

Gamiton usab ang “og” isip usa ka ugbayong panumbok.

Pananglitan:

Dili ko ganahan **og** isda.

Timan-i: Kung ang **og** anaa nahimutang sa sulod sa mabuluhanong pahayag dili kini pamub-on.

Halimbawa:

laa **og** bâbà

14.2. Ang Paggamit sa “Ug”

Ang **ug** gamiton isip usa ka panugtong lamang; katugbang sa Iningles nga **and** at sa Filipino nga **at**; gamiton kini nga pangdugtong sa mga pulong o pulungan nga samag batadilang matang.

Pananglitan.

Ako **ug** ang akong mga igsoon.

Bana **ug** asawa

Nagtabi ang magtutudlo **ug** ang tinun-an.

14 | KAILAN “UG AT KAILAN “OG”

14.1. Mga Gamit ng “Og”

Ang ‘og’ ay isang pantukoy; gagamitin itong pang-ugnay na isisingit sa pang-uri at sa pangngalan kung nagtatapos ito sa mga salitang tumutukoy sa katawan, katangian, gawi, at katauhan, mga hayop, o mga bagay.

Halimbawa:

“batî **og** batasan” na magiging “batig-batasan” ‘masamang ugali’ kung paiikliin.

Gagamitin din ang ‘og’ bilang isang pantukoy tulad sa Ingles ng “a” o “an.”

Halimbawa:

Si Maria dalaga ug naghuwat pa **og** pamanhunon. ‘Si Maria na dalaga ay naghihintay ng kaniyang mapapangasawa’

Gagamitin din ang ‘og’ bilang isang pantukoy sa layon.

Halimbawa:

Dili ko ganahan **og** isda. ‘Ayaw ko ng isda.’

Tandaan: Kung ang **og** ay matatagpuan sa loob ng isang matalinghagang salita ay hindi ito paiikliin.

Halimbawa:

laa **og** bâbâ ‘matalim na bibig’

14.2. Mga Gamit ng “ug”

Ang **ug** ay gagamitin bilang pang-ugnay lāmang; gagamitin sa pag-uugnay ng mga salita o parirala tulad ng uring gramatikal. Ito ay katumbas sa **at** sa wikang Filipino **at** and sa Ingles.

Halimbawa:

ako **ug** ang akong mga igsoon. ‘ako at ang aking mga kapatid’

bana **ug** asawa ‘bana at asawa’

Nagtabi ang magtutudlo **ug** ang tinun-an. ‘Nag-uusap ang mga guro at ang mag-aaral’

15 | KANUS-A GAMITON

ANG “KUN” UG ANG “KON”

Daghan pa ang wala makahibalo sa kalahian sa “**kun**” ug “**kon**”. Nagtuo ang kadaghanan nga parehas lamang ang duruha ug nagkalahi lang sa ilang espeling. Apan managlahi ang paggamit niining mga pulonga. Ang “**kun**” usa ka panugtong nga ang katugbang niini sa Inengles mao ang **or** ug **o** sa Filipino. Ang **kon** usab aduna kini katugbang nga **if** sa Inengles ug **kung** kini sa Filipino.

Pananglitan:

Kon ako pay ikaw (**if** I were you)
Kapin **kun** kulang (more **or** less)
Kon mouyon ka (**if** you agree)
Husto **kun sayop** (right **or** wrong)

Timan-i:

Ang “kung” usa ka pulong sa Filipino nga wala sagopa sa pinulongang Sinugbuanong Binisayâ (Sebwáno) bisan pa man kong hidunggan kini sa panagkukabildo sa kabatan-onan. “**Kon**” pa gihapon ang pulong sa pinulognang Sinugbuanong Binisayâ (Sebwáno) ug ang “kung” impluwensiya lamang gikan sa pinulongang Filipino.

Dugang pahinumdom: Ang “o” gigamit sa pinulongang Sebwáno isip baryasyon sa “**kun**” sama pananglit sa “**naglibog sa kalainan o gamit sa**”, “*madto ka o dili*” at lain pa.

15 | KAILAN “KUN” AT KAILAN “KON”

Marami ang hindi pa pamilyar sa kaibahan ng ‘**kun**’ at ‘**kon**’. Inaakala ng karamihan na pareho lámang ang dalawa at nagkaiba lang sa pagbaybay. Ngunit magkaiba ang gamit ng dalawang salitang ito. Ang “**kun**” ay isang pang-ugnay na ang katumbas sa Ingles ay **or** at **o** naman sa Filipino habang ang katumbas ng “**kon**” ay **if** sa Ingles at **kung** sa Filipino.

Mga halimbawa:

Kon ako pay ikaw (**if** I were you) (kung ako sa iyo)
Kapin **kun** kulang (more **or** less) (humigit’ kumulang)
Kon mouyon ka (**if** you agree) (kung sang-ayon ka)
Tukma **kun** (o) sakto (right **or** wrong) (tama o mali)

Tandaan:

Ang “kung” ay isang salita sa wikang Filipino na hindi inampon ng wikang Sinugbuanong Binisayâ (Sebwáno) kahit pa man maririnig na ito sa pag-uusap ng mga kabataan. “**Kon**” pa rin ang salita sa wikang Sinugbuanong Binisayâ (Sebwáno) at ang “**kung**” ay impluwensiya lámang mula sa wikang Filipino.

Dagdag na paalala: Ang ‘**o**’ ay ginagamit sa wikang Sebwáno na baryasyon sa ‘**kun**’ tulad ng “*naglibog sa kalainan o gamit*”, “*moadto ka o dili*” atbp.

Mga pakisayran:

Godin, Edgar. *Mga Batakan sa Panitik sa Binisaya-Sinugboanon*, 2007.

Kilaton, Cesar P. Jr.. *Sebwáno Phonetic and Orthography*, 2000.

———. *Mga Lagda Sa Sinugbuanong Panitik; Binisaya Sinugbuanon Nga Batadila*, 2000.

Komisyon sa Wikang Filipino. *Atlas ng mga Wika ng Filipinas*. Maynila: Komisyon sa Wikang Filipino, 2016.

———. *KWF Manwal sa Masinop na Pagsulat*. Maynila: Komisyon sa Wikang Filipino, 2015.

Sanggunian:

Godin, Edgar. *Mga Batakan sa Panitik sa Binisaya-Sinugboanon*, 2007.

Kilaton, Cesar P. Jr.. *Sebwáno Phonetic and Orthography*, 2000.

———. *Mga Lagda Sa Sinugbuanong Panitik; Binisaya Sinugbuanon Nga Batadila*, 2000.

Komisyon sa Wikang Filipino. *Atlas ng mga Wika ng Filipinas*. Maynila: Komisyon sa Wikang Filipino, 2016.

———. *KWF Manwal sa Masinop na Pagsulat*. Maynila: Komisyon sa Wikang Filipino, 2015.

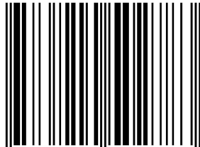

KOMISYON SA WIKANG FILIPINO

Gusali Watson, 1610 Kalye J. P. Laurel
Malacañang Complex, San Miguel, Maynila
Tel. (02) 899-606-70
www.facebook.com/komfilgov
komfil@kwf.gov.ph www.kwf.gov.ph

ISBN 978-621-450-278-3

9 786214 502783 >